

ROBINSONIDE VENNASKOND

Ele Süvalep

Robinson Crusoe Yorkist / Daniel Defoe, *Robinson Crusoe elu ja ...* (1719; e.k 1891*, 1950).

Robinson Krusoe Hamburgist / Joachim H. Campe, *Noorem Robinson* (1779/80; e.k 1842).

Perekond Zermatt / Johann D. Wyss, *Šveitsi Robinson* (1812/13; e.k adapt 2000).

Perekond Seagrave / Frederick Marryat, *Masterman Ready* (1841; e.k *Tüürimees Tubli* 1927).

Ralph, Jack ja Peterkin / Robert M. Ballantyne, *Korallisaar* (1858; e.k 1997).

Dick Varley ja koer Crusoe / Robert M. Ballantyne, *The Dog Crusoe and His Master* (1860).

Cyrus Smith & Co + Ayrton / Jules Verne, *Saladuslik saar* (1874; e.k 1929).

Ellen Nordforss / Jaak Järv, *Võitluste tormis ehk Uus Robinson* (1891).

Edward Prendick / Herbert G. Wells, *Doktor Moreau saar* (1896; e.k 1909).

Risto Roopenpoika / Siviä Heinämaa, *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä* (1911).

Notsu Robinson / Beatrix Potter, *The Tale of Little Pig Robinson* (1930).

Mary, Jean (ja 4 „beebit“) / Carol Ryrie Brink, *Baby Island* (1937).

Jutustaja [nimeta] / Friedebert Tuglas, *Viimne tervitus* (*1941).

Ralph, Jack, Simon, Põssa jt / William Golding, *Kärbeste Jumal* (1954; e.k 1964).

Jean, Paul, Martine jt / Francis Carsac, *Les robinsons du cosmos* ('Kosmose robinsonid', 1955).

Ašot, Hasso, Šušik, Gagik, Sarkiss / Vahtang Ananjan, *Pantrikuru vangid* (1956; e.k 1957).

Jakob Agat Alterra / Ursula Le Guin, *Pagenduse planeet* (1966; e.k 2002).

Phillip ja Timothy / Theodore Taylor, *The Cay* ('Korallisaar', 1969).

Taavet, Eeva, Tõnn, Keiu, Kristjan / Eno Raud, *Märgutuled Padalaiul* (1976).

Richard, Étienne, Françoise (jt) / Alex Garland, *Rand* (1996; e.k 1999).

Eeri ja Manivald / Jaan Rannap, *Roheline kindlus* (2006).

Maria, Agnes, Fredi, Tõnn / Linda-Mari Väli, *Eikeegi eikunagi eikusagil* (2011).

LÄHIKONDSEID: Jim Hawkins (Stevenson 1883); Mowgli (Kipling 1894/95); Tarzan (Burroughs 1912 jj); „Laevapoiss“ (Tuglas 1917); Joonas Kleement (Parijõgi 1927); Olaf Eerikupoeg (Ristikivi 1936); „Kolumbus“ (H. Väli 1963); Silver Üksilm (H. Väli 1971/81); Britta ja Samuel (Salu 2002); Jan ja Villu (Soopan, 2008); Alex (Reinaus 2010).

*

Daniel Defoe romaan Robinson Crusoe ilmus 1719. aastal, nüüdseks pea 300 aastat tagasi, ja selles vahemikus on Defoe kuulsale tegelasele sündinud suur hulk järelkäijaid. Neid on suures (ehk kõrg-) kirjanduses, eriti aga populaarkirjanduses ning lastekirjanduses. Võtaks liiga palju aega, et hakata välja tooma Robinsonile ja nn robinsonaadile iseloomulikke võimalikke tunnusoone. On aga miski, mida tajume üsna selgelt kui „Robinsoni lugu“ – s.o ellujäämise lugu paigas (eeskätt saarel, aga ka mujal), kus tegelane (või tegelased) on maailmast eraldatud, algelistes, tavapärasest väga erinevates tingimustes ja ohtudega silmitsi. Selle põhiloo juurde kuulub aga muudki, kui Robinsone lähemalt vaadata – ja mõnel neist ma järgnevalt ka peatun. Kuigi mu ettekandes on objektiivsemat, kirjandusloolist materjali, käsitlen seda võrdlemisi vabalt ja suures osas ka subjektiivselt, omaenda lugemiskogemust lähtudes. Ettekannet toetab ülaltoodud valik Robinsonide vennaskonna liikmetest ja n-ö lähikondsetest.

Defoe romaan sai populaarseks kohe oma ilmumise järel ning veel enne, kui maailma jõudis vallutada tema ehtne, autoritruu Robinson, sündis 18.-19. sajandil äraarvamatu hulk kohandatud ja kohalikke Robinsone. Robinsonil ja robinsonaadil oli märkimisväärne osa ka 19. sajandi eestikeelses lugemisvaras ja lastekirjanduses. Eestis ilmus 19. sajandil ja 20. sajandi alguspoolel (selle teema puhul kuulub 20. saj algus eelnevaga ühte) kokku nii tosinajagu Robinsoni-väljaannet. Olid mõned väiksemad väljaanded lastele, aga enamik esindas seda nn populaarset lugemisvara, mida lugesid nii täiskasvanud kui lapsed. Arutlusteema võiks olla, kui võrd see varasem eesti Robinson sarnanes Defoe inglise Robinsoniga või kui võrd oli Robinson näiteks eesti poisiks kohandatud. Lühidalt öeldes: pigem oli ta ei üks ega teine, vaid kõige enam kolmas – selline, nagu saksa Robinson Crusoe Hamburgist, s.t Joachim Heinrich Campe 18. sajandi lõpu pedagoogilise töötluse „Noorem Robinson“ peategelane, kes Eestisse jõudis 1842. aastal. Erinevalt Defoe tegelasest oli see päris noor, poisiohtu Robinson, kes igasuguse varustusega, paljalt kaks kätt taskus, pidi üksi tühjal saarel alustama kivikirvest ja ürginimese kombel tule saamisest. Selline poiss sobis muidugi hästi just lastele igasugu asjade õpetamiseks ja moraali kasvatamiseks, aga tema ülliraske olukord pakkus arvatavasti põnevust ka vanematele.

1891 avaldas ajakirjanik ja kirjamees Jaak Järv romaani mahtu jutustuse „Võitluste tormis ehk Uus Robinson.“ Selle kirjanduslik väärtus on tagasihoidlik, see ei ole lasteraamat, kuid see on ainuke selge ja ulatuslik varasem eesti originaalrobinsonaad ja seal leidub mõndagi intrigeerivat. Tegevus toimub Rootsi ajal, peategelane on rootsi rahvusest neiu Ellen Nordforss, kes Tallinnast röövitakse, et araablasele viia ja maha müüa. Elleni seikluste ja katsumuste üks osa ongi täiesti konkreetsetl robinsonlik: laevahukk, saarele sattumine, võitlus ellujäämise nimel. Tooksin aga kõige omapärasemana sellest loost välja just araablased ja islami. Ellen röövitakse araablase jaoks. Kui meenutada Defoe Robinsoni, siis tedagi ründavad mauri mereröövlid ning viivad ta orjaks (sündmus on n-ö eelloost, enne Robinsoni sattumist saarele ja

see puudub suures osas töötlustes). Jaak Järve Ellen peab usualaseid vaidlusi El-Omari nimelise araablasega ja veenab teda kristliku moraali üleolekus, mis meenutab natuke Robinsoni misjonitööd Reede kallal (ehkki Reede on indiaani inimsööjast pagan). Kuid Defoe seos nn araabia teemaga on ka selles, et romaani võimalikest eeskujudest rääkides on osutatud ühele üpris tuntud araabia tekstile, Ibn Tufaili filosoofilisele jutule „Elav Ärganu poeg“, mis tõlgiti inglise keelde juba 17. sajandil (eesti keeles ilmus 1992 Haljand Udami tõlkes).

Mida ütleb aga see, et Järve „uus Robinson“ on rootslane? Ajalooline aines ja ka Rootsi aeg polnud selle aja eesti kirjanduses midagi väga eriskummalist. Kui vaadata sealt ajas ettepoole, 1930ndatesse, siis seegi oli ajalooembese kirjanduse järk. Kuid ikkagi on omamoodi huvitav, et näiteks noore Karl Ristikivi seiklusjutu „Viikingite jälgedes“ (1936) peategelane on samuti just rootslane (küll muinasajas). Võime küsida: kas saaks mingil moel arvata, et populaarset Robinsoni polnud meie siinsete oludega väga lihtne kohandada? Ristikivi Olaf Eerikupoja viikingiretk ei mahu küll päriselt Robinsoni vennaskonna tegevuse raamidesse, jääb kuhugi sinna „lähikonda“, ent tema ja ta kaaslaste Ameerikasse jõudmises, võõra ranniku kodustamises, indiaanlastega võitlemises jne – kuni inimese palja jalajälje/jälgede leidmiseni – on selgelt Robinsoni loo jooni. Igatahes ei leidnud ma 20. sajandi alguspoolelt palju paremat eesti robinsonaadi näidet, kui arvestada sellega, mida ka lapsed lugesid (Ristikivi lugu ilmus „Perekonnalehes“).

Kui vaadata Eestist väljapoole, siis 19. sajandil kirjutati Robinsonist lähtudes mitu uut, suurt, omakorda klassikaks ja teistele mõjuallikaks saanud lugu. Tõstaksin esile ennekõike šotlase Robert Michel Ballantyne'i „Korallisaare“(1858), mis eesti (laste)kirjanduse vaateväljast jäi kõrvale (tõlge ilmus aastal 1997), kuid üldiselt oli laialt tuntud ning laste-ja noortekirjanduse raames omamoodi nädisrobinsonaadi rollis. Lugu on kolmest poisist, kes satuvad lõunamaisele saarele ja peavad ellujäämise nimel võitlema. Kuid nad oskavad nautida saare ilu, ka iseseisvust ja vabadust ning nendevaheline sõprus ja üksmeel on tõesti kaunis. Ballantyne'i „Korallisaarest“ sai hiljem, 20. sajandil tõuget William Golding oma „Kärbeste Jumala“ (1954) kirjutamiseks (vt kasvõi peategelaste nimesid – Ralf, Jack). Just Ballantyne'i poiste, aga üldse robinsonaadide lihtsustatud tegelassuhete ja vast ka romantilisuse vastu (19. saj robinsonaade mõjutas omajagu romantism) asetas Golding oma, nagu teame, üpris karmi loo saarele omapäi jäänud lastest.

On tõsi, et 19. sajandil oli Robinsonist saanud oli n-ö kollektiivne tegelane, inimeste rühm, kooslus, mis oli silmapaistvalt harmooniline: olgu siis perekond, nagu šveitslase Johann Wyssi Zermattid ja inglase Frederick Marryati Seagraved, või sõpruskond nagu Ballantyne'il ja muidugi Jules Verne'i „Saladuslikus saares“ (1874). Neil pole olulisi sisevõitlusi; nagu üks mees võideldakse väliste olude ja vaenlastega. See ei rahulda psühholoogilise või filosoofilise romaani ambitsioone, küll aga sobib teatud seikluskirjanduse ja muidugi lastekirjanduse süžeedega. Seikluslik robinsonaad on nagu muinasjutt, mis esitab haaravat ja mõtlemapanevat võitlust

vastaspooluste (hea ja kurja, kuid isegi mitte absoluutse hea ja kurja) vahel. Mõlemad osutavad ühelt poolt sellele, et maailm on huvitavam ja keerulisem kui üksluine ja turvaline argielu; teiselt poolt korrastavad maailma, kui see liiga keeruliseks ja kaootiliseks muutub, toovad tasakaalu, annavad turvatunnet. 19. sajandi õnnestunud seikluslood, nagu Verne'i „Saladuslik saar“ või Robert Louis Stevensoni „Aarete saar“ (1883; robinsonaadi „lähikondne“) on olnud jätkuvalt populaarsed ja mõjukad kõikjal, loomulikult ka Eestis, seda vahest isegi otsesemalt kui Defoe „Robinson Crusoe“, mille mõjud on kaudsemad. Kuid Defoe romaan ei kuulugi samasse, muinasjutuliste seiklusjuttude kategooriasse.

20. sajandil hakati Robinsoni süžeed (nagu üldse varasemasse traditsiooni kuuluvat) vabamalt varieerima, keerulisemalt töötlemata. Robinsoni lugudes olulised inimese ja looduse või looduse ja tsivilisatsiooni vahekorrad võeti 20. sajandil järjest uuel viisil kõne alla ja need muutused kajastusid ka uutes tekstides.

Suurem Robinsoni-lugude laine algab just sajandi keskpaiku, pärast II maailmasõda. 20. sajandi teine pool toob neist väga mitmekesiseid variante: puhtalt lastekirjanduslikke, seikluskirjanduslikke, kontseptuaalset laadi (nn ideeromaane). Ja muidugi igasugu kombinatsioone, nagu neid pakuvad näiteks tollal (1950ndatel) levima hakanud teadusulmelised või kosmilised robinsonaadid. Prantslase Francis Carsaci „Kosmose robinsonid“ (1955) on oma kõrgfantastilisusele vaatamata traditsioonilisema seiklusliku arendusega, ameeriklanna Ursula Le Guini „Pagenduse planeet“ (1966) aga filosoofilisem. Rääkides ulmefilosoofilistest Robinsoni-lugudest tuleks tagasi viidata Herbert George Wellsi teedrajavale loomingule, antud juhul just „Dr Moreau saarele“ 1896. aastast, mis on juba üsna selline, nagu 20. sajandile iseloomulik hoiatusromaan, antiutoopia. Wells seab kahtluse alla valgustusajastule omase, mõistust ja tsivilisatsiooni ülistava hoiaku, mida üldiselt väljendas ka Defoe. Dr Moreau saart, kuhu satub robinson Edward Prendick, asustavad loomadest inimese tegemise katsetega saadud jubedad olendid. Inimene on võimetu valitsema loodust, sellesuunaliste püüdlused on lausa ohtlikud. Samas suunas võiks tähele panna veel nn apokalüptilisi (maailmalõpu-) robinsonaade, mida 20. sajandi keskpaiku ja II poolel mõjutas küllalt selgelt Teine maailmasõda, hiljem üldisem katastroofi- ja ohutunne. Friedebert Tuglas kirjutas juba sõja ajal seda tüüpi novelli „Viimne tervitus“, mis küll ilmus hiljem.

Kui rääkida otsesemalt lastekirjandusest, siis sealgi on märke 20. sajandi uuendustest, ent oluliselt toimib ka „vana hea“ (19. sajandi) traditsioon. Kuigi 20. sajandi II poole lastekirjandus on erakordselt mitmekülgne – fantaasiarikastest muinasjuttudest realistlike probleemteosteni – paistavad suuremad ja kindlajoonelisemad Robinsoni-lood olevat pigem realistlikud. Küll mitte argirealistlikud, kuid ümbritseva reaalsusega siiski tugevasti seotud. Konkreetsem ainekäsitus ja laad sõltuvad mõistagi paigast ja poliitilisest regioonist. Nn Lääne alalt leiab avaramat maailma, mõnevõrra keerulisemat inimesekujutust ja mitmekesisemat mõttetausta ka lastele adresseeritud robinsonaadides. Ühe näitega piirdudes valiksin ameeriklase Theodore Taylори

„Korallisaare“ („The Cay“, 1966), milles 11aastane plahvatuses pimedaks jäänud poiss Phillip, kel on rassistlikud eelarvamused, satub mustanahalise vana mehe Timothyga sõjaoludes kahekesi saarele. See on haarav ellujäämisloogu nende kahe tegelase lähenemise ja vastastikuste suhete taustal. Nn Ida, just nõukogude ala, paistab loomulikult silma lihtsama kujutusega ja konkreetsema politiseeritusega, kuid siin sünnib ka sümpaatseid traditsioonilisi lastelugusid. Põneva, originaalse ja üsna minimaalse ideoloogilise värvinguga robinsonaad on armeenlase Vantang Ananjani „Pantrikuru vangid“(1956), mida laialdaselt tõlgiti ja mis oli minu ja mu eakaaslaste armastatud lugemisvara. Viis koolilast jäävad mäekurus lumevangi ja peavad seal üle elama päris karmi talve.

Nõukogudeaegses eesti lastekirjanduseski on (just 1960ndatest alates) toredat seikluslikkust, kaasa arvatud robinsonaadlikkust (mulle tundub, et igatahes rohkem kui sajandi alguspoolel). Kuid ikkagi märgiksin, et enamik lugusid ei viita otse Robinsonile, vaid on tema keskse looga kaudsemalt seotud; vahel ka mõne teise tuntud tegelase (tegelastüübi) kaudu. Armastatud teema on näiteks Kolumbuse meresõit ja maadeavastamine, mis kõige selgemini eksplitseeritud Heino Väli jutus poisist ja tema oma saarest, pealkirjaga „Kolumbuse maa Kolumbus“ (1963). Populaarne oli siis ja on praeguselgi ajal mereröövliite temaatika (seos Stevensoni „Aarete saarega“, kuid on ka uuemaid mõjutajaid), esindavaim mu meelest jälle Heino Väli oma mereröövli Silver Üksilmaga, („Silver Üksilm, Felslandi hirmus mereröövel“, 1971), kes on natuke ka Robinson. On muidugi veel indiaanlasemänge jm poistelugude romantikat. Kõige selgem Robinsoni-lugu on aga Eno Raua „Märgutuled Padalaiul“ (1976), mida kirjaniku esindusteoste kõrval ehk vähem tuntakse. Viis last, erinevas vanuses (üks 5aastane, teised nii 10-12) ja mõlemast soost, jäetakse arusaamatuse tõttu nädalaks üksi saarele/laiule. Nende olukord on kõrvalt vaadates küll suhteliselt leebe, kuid tegelaste vaatepunktilt üpris segane ja ohtlik. Nemadki valmistavad parve nagu Robinson, peavad aru toiduajaotuse üle, näevad tundmatuid jalajälgi ning seisavad vastamisi ootamatute vaenlastega.

Kui rääkida uusima aja Robinsonidest, siis tundub mulle kõige silmapaistvama, omapärasema ja kõnekamana see liin, mida esindab rahvusvahelises kontekstis näiteks inglase Alex Garlandi noorteromaan „Rand“ (1996, noorteromaan on see küll laiemas tähenduses), Eestis aga märgistavad suures kirjanduses Tõnu Õnnepalu püüdlused oma „Paradiisi“ poole, samuti kui laste- ja noorteraamatute tegelaste ära- või mujale minekud näiteks Jaan Rannapi „Rohelises kindluses“ (2006) või noore autori, Heino Väli lapselapse Linda-Mari Väli romaanis „Eikeegi eikunagi eikusagil“ (2011). Tähtenduslikud rõhuasetused on mõnevõrra muutunud. Eriti tähtsaks on saanud Robinsoni soov põgeneda ahistavast tsiviliseeritud maailmast (Defoe Robinsonil tundus see alateadlik, mitte programmiliseks kirjutatud). Selles pisut romantilist põgenemissüžeed järgivas ja utoopiale osutavas arenduses on saar uue elu võimalus, vabadus, mitte piirav vangla. Mingi vastav moment on Defoe romaaniski olemas, kui Robinson tunneb end saare valitsejana. Kuid vabadus saarel osutub ikkagi näiliseks ja ajutiseks; selgub, et

eraldumine või teistmoodi elu pole võimalik. Seda nii nüüdismaailma haarde tõttu, millest ei jää puutumata ega teadmata ükski kõrvaline paik, kui ka robinsonide endi vastuoluliste tegude ja keeruliste suhete tõttu. Ometi on tähelepanuväärne, et ikka ja jälle tehakse katset eemale astuda tsivilisatsiooni n-ö peateest, otsida alternatiivseid võimalusi. Ja „alternatiivlapsi“ (nagu end määratleb Kristel Salu „Viljaküla Brita memuaaride“ nimega), kes ühel või teisel põhjusel lähevad elama maale või üldse n-ö algelisematesse tingimustesse, meil on. Esinduslik uusrobinsonaad on Jaan Rannapi „Roheline kindlus“ oma maaelu „saarega“ ja otseste krestomaatiliste viidetega Robinsonile ning eriti Verne'i „Saladuslikule saarele“.

Ja siis Linda-Mari Väli radikaalne noortelugu „Eikeegi eikunagi eikusagil“, milles 15aastane Maria jutustab enda ning oma kolme sõbra loo „skvottimisest“ ehk tühja maja hõivamisest (teatavasti eluline nähtus nii meil kui mujal maailmas). Sinna põgenemine võetakse ette seetõttu, et noored ei kannata vaimselt välja elu, mille on loonud nende vanemad ja ühiskond. Neid ahistavad tsivilisatsiooni „väärtused“, majanduse fetišeerimine, loodusvaenulikkus, ülim pragmatism, poliitiline ja ideoloogiline (ka rahvuslik) piiratus. See on väga selgelt väljendatud kaasaegne protest. Tsiteerin: „Oli säärane tunne, et maailm saab muutuda ja muutubki ainult tänu sellele, et *meie* ja meiesuguste *mõtted* üleüldse olemas on. Võib-olla tekkis too rahumeelsus ja lootus sellestki, et me oma robinsonlikus eraldatuses maailma tegelikku õõva vaikselt unustama hakkasime“ (lk 93). Elu tolles vanas majas, nende „saarel“ jääb aga paratamatult ajutiseks, ja tähenduslikult vaagides mitte ainult seepärast, et ilmub omanik ja laseb maja lammutada, vaid ka sellepärast, et noorte endi vaadetes ja tegemistes on midagi üsna küsitavat. Minu arvates on tegemist hea, kaasaegse, olulistest asjadest kõneleva ja arutlema sundiva teosega. Et selle tegelased võib arvata Robinsonide vennaskonda, on kummardus Daniel Defoe universaalsele teosele.

21. sajandi Eesti robinsonid – olgu Eeri ja Manivald oma kolkaküla „rohelistel saarel“ või Maria oma kaaslastega ühes Tallinna mahajäetud lagunevas majas – on aga täiesti, ja minu meelest rohkem kui kunagi varem, just meie oma, eesti Robinsonid. Miks see nii on, kui on, selle üle võiks arvatavasti veel päris pikalt aru pidada.